



نامهٔ پیداری

جداں کهنه و نو در روزنامهٔ ملانصرالدین

(۱۲۸۵-۱۳۱۰ ش)

نویسنده

دکتر فرهاد دشتکی

عضو هیأت علمی گروه تاریخ دانشگاه شهید بهشتی، تهران

تهران، ۱۳۹۹



نامه بیداری

جدال کهنه و نو در روزنامه ملانصرالدین (۱۲۸۵-۱۳۱۰ش)

نویسنده: دکتر فرهاد دشتکی نیا

ناشر: پژوهشکده تاریخ اسلام

مدیرنشر: خلیل قویدل

ویراستار: محترم و کیلی سحر

چاپ اول: ۱۳۹۹

شمارگان، ۵۰۰

چاپ و صحافی: چاپ تقویم

ردیف انتشار: ۹۰

۳۰۰۰ تومان

شاب ۳-۶۲-۷۳۹۸-۶۰۰-۹۷۸

کتاب حقوق برای پژوهشکده تاریخ اسلام محفوظ است

خیابان ولیعصر (عج)، پلاک ۱۳، پاساژ، خیابان رستگاران، شهرز شرقی، شماره ۹

تلفن: ۸۸۶۷۶۸۶۰ / فاکس: ۸۸۶۷۶۸۶۰ / پست: ۸۸۶۷۶۸۶۰

web: www.ics.ac.ir

سرشناسه	دشتکی نیا، فرهاد، ۱۳۶۲-
عنوان قراردادی	ملانصرالدین (روزنامه)
عنوان و نام پدیدآور	Mullah Nasreddin (Newspaper) -- Journal -- ۱۲۸۵-۱۳۱۰ش
مشخصات نشر	تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام، انتشارات، ۱۳۹۹
مشخصات ظاهری	۱۷۸ ص.
فروست	پژوهشکده تاریخ اسلام: ۹۰.
شابک	۳۰۰۰۰۰ ریال: 3-600-739862-978
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه: ص. ۱۶۷.
عنوان دیگر	جدال کهنه و نو در روزنامه ملانصرالدین (۱۲۸۵-۱۳۱۰ش)
موضوع	ملانصرالدین (روزنامه)
موضوع	Mullah Nasreddin (Newspaper)
موضوع	روزنامه‌ها -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۳ق.
موضوع	Newspapers -- Iran -- History -- 19th century
موضوع	طنز سیاسی ایرانی -- قرن ۱۳ق. -- پوشش مطبوعاتی
رده بندی کنگره	DSR۱۳۰۹
رده بندی دیویی	۹۵۵/۰۷۴
شماره کتابشناسی ملی	۶۲۰۹۳۰۰

سخن اول

تاریخ هر امت و جامعه‌ای بیانگر فرهنگ و تمدن آن است. به همین دلیل، علم تاریخ در میان علوم، جایگاهی ویژه یافته است. جامعه اسلامی به عنوان یک امت جهانی، دارای چهارده قرن سابقه تاریخی با ابعاد و عناصری روشن و بدین ابعاد اهمیت این پیشینه تاریخی و ابعاد گوناگون آن، مانند فرهنگ، تمدن، علوم، اخلاق، فلسفه و هنر و نقش بی‌بدیل آن در تمدن جهان معاصر، تلاش گسترده دانشگاه‌ها و دانشمندان غربی در این راه تحقیق و مطالعه این تاریخ عظیم برانگیخته است؛ تا بدان پایه که معتبرترین منابع و اطلاعات پژوهشی در حوزه‌های گوناگون تاریخ اسلام را در مراکز علمی غرب می‌توان سراغ گرفت.

به رغم توجه ویژه پژوهشگاه‌های دنیای غرب به اسلام، به علل توان ذاتی آنها از شناخت اسلام ناب و حقیقی - به دلیل عدم دسترسی مستقیم و به دور از تحریف - منابع اصلی و لاجرم اطلاع محدود پژوهشگران از زمینه‌ها و پس‌زمینه‌های یک تحقیق علمی جامع، آغاز حرکتی اساسی و همه جانبه از سوی دانشمندان اسلامی به منظور تصحیح و تکمیل تلاش‌های گذشته ضروری است. اگر این حرکت، گسترده، غنی و متکی بر پیشرفته‌ترین روش‌های پژوهشی آغاز شود، بی‌شک تغییرات بنیادی در مسیر این گونه مطالعات در پژوهشگاه‌های مهم دنیا در زمینه تاریخ اسلام و مسائل مختلف آن دور از دسترس نخواهد بود.

هدف اساسی از تأسیس پژوهشکده تاریخ اسلام - که هم اکنون در آغاز راه است - گام زدن در راه تحقق این آرمان می‌باشد. این پژوهشکده با همت و پیگیری استادان ارزشمند تاریخ اسلام و

رشته‌های پیوسته به آن، آغاز به کار کرده و برای نیل به اهداف مقدس خود، آماده همکاری با همه کسانی است که به این اهداف ایمان دارند. از این رو، پاسخگویی به هزاران پرسش را که در خلال مطالعه ۱۴ قرن تاریخ اسلام مورد توجه خواننده و به خصوص پژوهشگران قرار می‌گیرد، وجهه همت خود قرار داده است. تحقق این مهم با روش‌های گوناگون دنبال می‌شود، که نشر آثار پژوهشی استادان و کارشناسان - به صورت تألیف و یا ترجمه - مانند اثر حاضر، از جمله آنهاست. البته برنامه‌هایی همچون تشکیل کارگاه‌های تخصصی، نشست‌های علمی تخصصی و حمایت از پروژه‌های پژوهشی مورد نیاز، نیز برای تحقق هدف یاد شده در حال پیگیری و اجراء است که ضرورت دارد کفایت و کمیت آنها افزایش یابد.

این مرکز، هم‌اکنون با شش گروه علمی و زیر نظر شورای علمی فعالیت می‌کند، که ان شاء الله به زودی تعداد آنها به دو برابر افزایش خواهد یافت. از جمله اقدامات کم‌سابقه پژوهشکده، تأسیس دانشنامه جغرافیا و تاریخ جهان اسلام است که بزودی اولین مجلد آن عرضه خواهد شد. این دانشنامه با ریاست یکی از استادان در هفت گروه علمی مشغول فعالیت است و هزاران مدخل را - تاکنون - همراه با منابع اصلی آن در پایگاه اینترنتی عرضه کرده است تا دسترسی محققان به منابع را آسان کند.

پژوهشکده تاریخ اسلام به وسیله پایگاه اینترنتی خود با همه پژوهشگران و علاقه‌مندان به مطالعه در سراسر جهان پیوند برقرار می‌کند. این پایگاه علاوه بر انعکاس همه فعالیت‌های این مرکز علمی، بازتاب‌دهنده فعالیت‌های علمی انجام شده توسط مراکز و اشخاص دیگر در این رشته است. با فعال شدن پایگاه مزبور، دسترسی پژوهندگان به مرکزی جامع همه جانبه، که انعکاس‌دهنده همه آثار موجود در زمینه تاریخ اسلام باشد، میسر خواهد شد.

علاوه بر آن، هم‌اکنون کتابخانه تخصصی (حقیقی و مجازی) فعال است و به تدریج فعال‌تر خواهد شد. از خداوند بزرگ، برای این تلاش و همه تلاشگران در راه حقیقت، آرزوی موفقیت می‌کنم.

سیدهادی خامنه‌ای

رئیس پژوهشکده تاریخ اسلام

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۹
فصل اول: بنیانگذاران هفته‌نامهٔ ملانصرالدین، نوگرایان عصر تحول.....	۱۳
۱-۱: جلیل محمدا زاده.....	۱۳
۲-۱: عمرقل نعمان.....	۳۲
۳-۱: علی اکبر مالیرزاده شیرانی صابر.....	۳۹
فصل دوم: هویت هفته‌نامهٔ ملانصرالدین.....	۴۷
۱-۲: شناسنامه.....	۴۷
۲-۲: مدیر مسئول، سردبیران و کارکنان.....	۶۰
۳-۲: نویسندگان.....	۶۳
۴-۲: شاعران.....	۶۵
۵-۲: کارتون‌نویست‌ها.....	۶۹
۶-۲: نام‌های مستعار.....	۷۱
۷-۲: جهت‌گیری مجله.....	۷۵
۸-۲: متمیزی و توقیف.....	۷۷
۹-۲: تأثیر ملانصرالدین.....	۸۴
فصل سوم: ملانصرالدین در پهنهٔ سیاست.....	۹۳
۱-۳: فرزند انقلاب.....	۹۳
۲-۳: نقد خودکامگی.....	۱۰۰
۳-۳: منادی انقلاب.....	۱۱۴
۴-۳: الگوی سیاسی ملانصرالدین.....	۱۳۲
فصل چهارم: نقد سنت، ندای تجدد.....	۱۳۷
فهرست منابع و مآخذ.....	۱۶۷
نمایه.....	۱۷۴

پیشگفتار

انقلاب ۱۹۰۵ روسیه برای مدتی کوتاه آزادی‌هایی در قلمرو تزارها فراهم آورد، محدودیت‌های سازمان افکار بر معجزات نیز کنار رفت و روزنامه‌های تازه‌ای پای بر عرصه گذاشتند. روزنامه‌نگاری قفقاز نیز از آن تحولات برکنار نماند و روشنفکران مسلمان در قفقاز روزنامه‌های تازه‌ای منتشر کردند. روزنامه‌نگاری طنز قفقاز نیز در این دوره متولد شد. سرسلسله آنها هفته‌نامه طنز *ملانصرالدین* بود. مجله‌ای که در طول ۲۵ سال انتشار (۱۹۰۶-۱۹۳۱ م/۱۲۸۵-۱۳۱۰ ش) مکتب طنز *ملانصرالدین* را بنیاد نهاد، آوازه و نفوذش از قفقاز فراتر رفت و سراسر جهان اسلام را برنگرفت.

به‌رغم تأثیر *ملانصرالدین* بر فضای سیاسی و اجتماعی ایران در دوره پشامشروطه و تأثیر آن در پیدایش روزنامه‌نگاری طنز در ایران و همچنین تأثیر آن بر تعدادی از نویسندگان، شاعران و کاریکاتوریست‌های نامدار ایرانی در دوره ماضی، تاکنون پژوهش‌هایان توجهی در زبان فارسی درباره این نشریه انجام نشده است. صرف نظر از زبان نشریه - ترکی آذربایجانی - موضوع‌های مطرح‌شده در *ملانصرالدین* مانع عمده‌ای در انجام پژوهش درباره این روزنامه در ایران بوده است. در این پژوهش قصد داریم این روزنامه را از دریچه جدال کهنه و نو مطالعه کنیم.

این نوشته در چهار فصل تدوین شده است. در فصل اول به مطالعه زندگی و اندیشه‌های سه گرداننده و نویسنده اصلی *ملانصرالدین* پرداخته شده است. در این فصل ریشه‌های

فکری، فعالیت‌های قلمی و پیشینه مطبوعاتی جلیل محمدقلی‌زاده، مدیرمسئول و سردبیر نشریه، عمر فائق نعمان‌زاده از بنیانگذاران ملا نصرالدین و نیز میرزا علی‌اکبر طاهرزاده شیروانی (صابر)، شاعر نامدار ملا نصرالدین بررسی شده است تا از این طریق بر ریشه‌های فکری آنچه که در صفحه‌های روزنامه نقش می‌بست، پرتوی افکنیم.

در فصل دوم زمینه‌های پیدایش ملا نصرالدین و انتشار آن مورد بررسی قرار گرفته است. در این فصل ضمن بررسی هویت، مشخصات و چگونگی انتشار مجله، نویسندگان، شاعران و کاریکاتوریست‌های آن نیز معرفی شده است. نام‌های مستعار، دوره‌های انتشار، شمارگان، انسور، توقیف، قلمرو توزیع و تأثیر مجله بر مطبوعات طنز در سرزمین‌های اسلامی را موضوع‌هایی است که در این فصل به آنها خواهیم پرداخت.

در فصل سوم «سوال» نگرش و رویکرد ملا نصرالدین به عرصه سیاست از دریچه جدال کهنه و نو پرداخته شده است. ملا نصرالدین نشریه‌ای انقلابی و دشمن خودکامگی بود. حامی جنبش‌های انقلابی در روسیه، قفقاز، ایران و عثمانی نیز بود. در این فصل رویکرد ملا نصرالدین به سه مسئله سیاست را ذیل سه موضوع نقد خودکامگی نظام‌های سیاسی روسیه، ایران و عثمانی، حمایت از انقلاب و استقرار نظام دموکراتیک بررسی خواهیم کرد.

در فصل چهارم نقد سنت و ندای تجدید در ملا نصرالدین مورد بررسی قرار گرفته است. مجله ملا نصرالدین نقاد طنز و بی‌رحم سنت (شرعی و شرعی) بود. به موازات آن مبلغ و مروج تجدید نیز بود. نقد بنیادهای فرهنگی و اجتماعی حجم قابل توجهی از روزنامه را به خود اختصاص داده است؛ از این رو، این موضوع را از دریچه جدال کهنه و نو بررسی خواهیم کرد که ملا نصرالدین کدام پدیده‌ها را سدمی‌گردد و از کدام مظاهر و اندیشه‌های نو دفاع می‌کرد.

در این مطالعه چند نکته را در نظر داشته‌ایم: الف. ملا نصرالدین ۷۴۸ شماره منتشر شد. مطالعه و تحلیل کلیت مجله در یک دفتر میسر نیست؛ به همین دلیل، جهت‌گیری مجله در عرصه سیاست و فرهنگ در این نوشته موضوع مطالعه قرار گرفته است، اما تمرکز این دفتر بر جدال کهنه و نو در این روزنامه بوده است؛ ب. زبان ملا نصرالدین طنز و لحن آن گزنده بود. با همان زبان و لحن، بسیاری از بنیان‌ها و ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی

جوامع اسلامی را بی ملاحظه به نقد کشیده است. دشمن پاسداران سنت نیز بود و در نقادی گفتار و کردار آنان مرزی نمی شناخت. اگر تاریخ نویسی را امری اجتماعی بدانیم که تاریخ نویس از آغاز پژوهش تا پایان آن نمی تواند متأثر از محیط و جامعه خویش نباشد، احتمالاً قابل درک خواهد بود که تا اطلاع ثانوی طرح برخی دیدگاه های ملانصرالدین درباره موضوع های ذکر شده ممکن نیست؛ ج. کاریکاتورهای مجله و هوپ-هوپ نامه صابر این ظرفیت را داشتند که هر یک فصلی از این دفتر را به خود اختصاص دهند، اما با توجه به اینکه این مطالعه تنها از دریچه جدال کهنه و نو ملانصرالدین را بررسی کرده، این دو بخش نیز تنها از این دریچه نگریسته شدند و به اقتضای مطلب در هر فصل به آنها استناد شده است.

نگارنده بر حسب لازم می آید از مسئولین محترم پژوهشکده تاریخ اسلام، به ویژه از اعضای محترم گروه ج. با، های آفری که فرصت انجام این پژوهش را فراهم کردند، سپاسگزاری کند. از آقای دکتر حسن - ضرتی و آقای دکتر عباس برومند اعلم صمیمانه سپاسگزارم که در مراحل از کار دست نگارنده را گرفتند و یاری رساندند. لطف و محبت بی دریغ آقای دکتر جواد مرشدو را ج. می نهم که متن نهایی را مطالعه کردند، خطاهای متن را گوشزد نمودند و پیشنهادهای راه گشایی ارائه دادند. همچنین سپاسگزار استاد ارجمندم آقای دکتر عباس قدیمی قیداری هستم که در آغاز کار نقش تعیین کننده ای داشتند. از سرکار خانم محترم و کیلی سحر که ویراسازی کتاب را برعهده داشتند و سرکار خانم آرزو غیاثوند در دبیرخانه پژوهشکده تاریخ اسلام تشکر می کنم. این دفتر را با نهایت احترام به استاد فرزانه و فرهیخته ام جناب آقای دکتر یوسف رحیم و تقدیم می کنم.

فرهاد دشتکی نیا

دانشگاه شهید باهنر کرمان، گروه تاریخ

اردیبهشت ۱۳۹۹